

Anas acuta

(L., 1758)

Rożeniec

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: kaczuki

Status występowania w Polsce

Skrajnie nieliczny gatunek lęgowy niżu, zagrożony wymarciem, nieliczny na przelotach. Zimuje nielicznie na zachodzie kraju.

Opis gatunku

Rożeniec jest dużą kaczką, rozmiarami zbliżoną do krzyżówki, ale o smukłej, eleganckiej sylwetce. Wymiary: długość ciała 51–57 cm (u samca dodatkowo 10-cm ogon), rozpiętość skrzydeł 80–95 cm, masa samców przeciętnie 850 g, nieco mniejszych samic – ok. 760 g. Podobnie jak u innych kaczek wyraźnie zaznaczony jest dymorfizm płciowy. Samiec w upierzeniu godowym (noszonym od listopada do czerwca) ma długie, zaostrome pióra w ogonie oraz kontrastowe upierzenie. W tym okresie jest nie do pomylecia z innymi gatunkami kaczek. Posiada czekoladową głowę, biel przodu długiej szyi zachodzi wąskim klinem na bok głowy aż do wysokości oka. Pióra tułowia pokryte są bardzo delikatnym czarno-białym deseniem, a na grzbiecie wyrastają długie szaroczarne ozdobne pióra. U siedzącego samca czerń pod ogonem kontrastuje z kremową plamą na bokach tułowia. Samiec w szacie spoczynkowej skromnym brązowopopielatym ubarwieniem przypomina samicę i osobniki młode. Delikatny dziób jest u obu płci niebieskawoszary, u samca z czernią na górnej jego części. Lusterko samca jest połyskująco zielone. Tylna jego krawędź jest zakończona białym paskiem. Przednią krawędź oddziela od stalowoszarych pokryw skrzydłowych wąski rdzawy pasek. U samicy barwa lusterka jest stonowana i słabo odróżniająca się od reszty skrzydła. Samce odzywają się delikatnym, wibrującym „krill”, samice – kwaniem podobnym do krzyżówki.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Samiec w szacie godowej, dzięki charakterystycznemu ubarwieniu, delikatnej sylwetce i długim piórom w ogonie, jest łatwy do identyfikacji. Samce w szacie spoczynkowej oraz podobne samice i lotne młode mogą być mylone z upierzonymi w tonacji brązowej osobnikami innych gatunków kaczek w analogicznych szatach. Podczas identyfikacji pomocne są kryteria wielkości i sylwetki. Wielkość rożeńca jest zbliżona do wielkości krzyżówki *Anas platyrhynchos* (A053) i krakwy *Anas strepera* (A051), zauważalnie

większa niż cyranki *Anas querquedula* (A055) i cyraneczki *Anas crecca* (A052). Sylwetka rożeńca jest wyjątkowo delikatna, z długą szyją, z wyraźnie długim ogonem.

Biologia

Tryb życia

Monogamiczny, w okresie lęgów samiec towarzyszy samicy. W czasie przelotów i zimowania tworzy duże jednogatunkowe stada bądź przebywa w towarzystwie innych kaczek. Aktywny całą dobę, jednakże szczyt aktywności pokarmowej przypada na godziny wieczorne i nocne.

Lęgi

Mimo że rożeniec dojrzewa w pierwszym roku życia, samice przystępują do lęgów zasadniczo jako ptaki drugoroczne. Wyprowadza jeden lęg w roku. Kojarzenie par odbywa się jeszcze na zimowiskach lub w drodze na miejsce rozrodu. Przyłot na polskie lęgowiska następuje już w marcu. Gniazda buduje w suchych miejscach na terenach otwartych – wśród niskiej roślinności zalewowych łąk i pastwisk oraz torfowisk, niekiedy w znacznej odległości od otwartego lustra wody, sporadycznie na stawach ho-

A054

dowlanych. Początek składania jaj przypada u nas na koniec kwietnia i może się przeciągać do maja. Przeciętna wielkość zniesienia to 9 jaj (5–12), jaja składane są w odstępach jednodniowych, są one zielonkawoszare bądź kremowe. Samiec towarzyszy samicy w okresie wysiadywania oraz uczestniczy w wrodzeniu młodych. Wysiadywanie trwa 22–23 dni, jako zagniazdowniki pisklęta opuszczają gniazdo bezpośrednio po wykluciu, a po około 7 tygodniach są zdolne do lotu.

Wędrowki

W całym areale lęgowym jest gatunkiem wybitnie wędrownym, podejmującym regularne wędrowki na zimowiska położone w tych regionach o klimacie umiarkowanym, w których zimy są łagodne, aż po tropiki. Przelot w okresie polęgowym jest powolny i etapowy. Samce jeszcze w trakcie sezonu lęgowego zaczynają się skupiać w dużych stadach na pierzowiskach, częstokroć w miejscach historycznie utrwalonych, dogodnych pod względem pokarmowym i bezpieczeństwa (termin pierzenia samców przypada w czerwcu). Stamtąd udają się na odległe niekiedy zimowiska. Samice pierzą się później (lipiec), po ukończeniu lęgów. Stada samców oraz samic spotykają się na zimowiskach, gdzie dochodzi do kojarzenia par. Na trasie stosunkowo szybkiej powrotnej wędrowki wiosennej na lęgowiska rożeńce zatrzymują się w optymalnych środowiskowo miejscach. Już tam część par może przystępować do lęgów, pozostałe ptaki kontynuują wędrowkę na północny wschód. Na wędrowkach, podobnie jak na zimowiskach, preferuje płytkie wody stojące w otwartym, niezadrzewionym krajobrazie.

Przelot wiosenny (marzec–początek maja) jest w Polsce silnie wyrażony niż jesienny (koniec lipca–przełom listopada i grudnia).

Zimowanie

Populacje środkowoeuropejskie oraz ptaki z Europy Wschodniej wędrujące przez Polskę zimują w łagodniejszym klimacie na wybrzeżach zachodniej Europy i w basenie Morza Śródziemnego oraz nad Morzem Czarnym, Morzem Kaspijskim i w północnej Afryce.

Pokarm

Rożeniec odżywia się pokarmem zbliżonym do pokarmu innych kaczek, np. krzyżówki. W okresie jesiennym i zimowym jest to zasadniczo dieta roślinna, złożona z nasion, owoców oraz pędów roślin, głównie wodnych. Lokalnie może żerować na łąkach i polach, poszukując ziaren traw i zbóż. Wiosną i latem znaczny udział w pokarmie mogą stanowić wodne zwierzęta bezkręgowce – mięczaki i larwy owadów. Żeruje przede wszystkim na płytkich wodach, zbierając pokarm z powierzchni wody lub zanurzając jedynie głowę; nurkuje rzadko. Żeruje przede wszystkim w nocy, choć w okresie pierzenia szczyty aktywności pokarmowej przypadają na godziny poranne i wieczorne.

Występowanie

Siedlisko

Wraz z płaskonosem i cyranką należy do tzw. kaczek łąkowych. Generalnie jest związany z otwartym krajobrazem, urozmaiconym znacznymi powierzchniami płytkich wód. W Polsce są to przede wszystkim najmniej przekształcone, szerokie pradoliny rzek, gdzie wśród niezakrzewionych, ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk w okresie wiosennych wezbrań wód istnieją rozlewiska i starorzecza. W takich siedliskach zatrzymują się wiosną stada przelotnych rożeńców, spośród tych ptaków rekrutują się pary przystępujące tam do lęgów. Charakterystyczne jest, iż omawiany gatunek unika głębokich zbiorników, zwłaszcza otoczonych roślinnością krzewiastą i lasami. Po lęgach, na pierzowiskach, koncentruje się na niewielkich, spokojnych i płytkich zbiornikach wodnych otoczonych szerokim pasem roślinności szuwarowej. W okresie wędrowki jesiennej przebywa w dolinach rzecznych, na stawach, jeziorach, w ujściach rzek, lagunach i na płytkich wodach morskich (zalewy, zatoki). W Polsce nieliczne ptaki przebywają wtedy w stadach innych kaczek, głównie krzyżówki, także na jeziorach i rzekach.

Zatrzymywanie się wiosennych stad uzależnione jest u nas od charakteru zim i późniejszych roztopów. Rożeńce pojawiają się szczególnie licznie w dolinach rzecznych po śnieżnych zimach zakończonych szybkim topnieniem pokrywy śniegowej.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1150 Zalewy i jeziora przy morskie (laguny)

1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)

3270 Zalewane muliste brzegi rzek

6410 Zmiennowilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)

Rozmieszczenie geograficzne

Gniazduje w szerokim pasie Eurazji i Ameryki Północnej o klimacie umiarkowanym i dalej po strefę tajgi i tundry. Podejmuje regularne wędrowki na zimowiska położone w Europie, Afryce i Azji, na południe od miejsc rozrodu, aż po równik.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce gniazduje dość regularnie na historycznie utrwalonych lęgowskich – po kilka, kilkanaście par gnieździ się na Bagnach Biebrzańskich oraz w dolinie Narwi, a nieliczne już pary notuje się nadal w Pradolinie Warszawsko-Berlińskiej (nad środkową Wartą, w dolinach Neru i Bzury). W innych miejscach Polski, będących dawniej regularnymi lęgowskimi, ostatnimi laty wykrywano jedynie nieregularnie pojedyncze pary – w dolinie Warty na zb. Jeziorsko, pod Rogalinie koło Poznania,

w Basenie Słońskim, nad Notecią, w delcie Świny, koło Milicza oraz na kilku innych stanowiskach. Przelotne ptaki obserwowane są w całej niżowej części kraju.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): EN gatunek silnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: V gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik II

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Najważniejsze ze współczesnych łęgówisk znajdują się na obszarach chronionych. Są to m.in.: Biebrzański PN, Narwiański PN, PN Ujście Warty, Nadwarciański PK, rez. Jeziorsko.

Rozwój i stan populacji

Stan populacji łęgowej w Europie oceniany jest na 170 000–340 000 p. Na podstawowych łęgówiskach (Rosja, Finlandia) notuje się regres populacji, natomiast w centralnej i zachodniej Europie wykazywany jest spadek liczebności (w tym w Polsce) bądź stan ustabilizowany.

Zimą w północno-zachodniej Europie przebywa ok. 60 000 ptaków, natomiast w basenie Morza Śródziemnego, nad Morzem Czarnym i w zachodniej Afryce – ok. 1 000 000 ptaków. Z obu tych zimowisk, oprócz ptaków europejskich, korzystają ptaki pochodzące z łęgówisk zachodniosyberyjskich. Wielkość polskiej populacji łęgowej szacowana była w ostatnich kilkunastu latach na około 40–60 p. Wobec trwałego spadku liczebności, obserwowanego w całym kraju już od początków XX w., a zwłaszcza serii ostatnich sezonów, hydrologicznie niekorzystnych dla gatunku, i ta wartość może już być zawyżona.

Jeszcze w XIX w. rożeniec gniazdował w dogodnych siedliskach zapewne w całej Polsce. Od tego czasu dokumentowano stałe zmniejszanie się krajowej populacji łęgowej, polegające na zanikaniu małych, izolowanych stanowisk i spadku liczby par na największych tradycyjnych łęgówiskach. Przykładowo, w dolinie Biebrzy był w latach 60. jeszcze „liczny”, w latach 80. gniazdowało tam ok. 50 p., a w latach 90. już tylko ok. 10 p. W dolinie Narwi, licznie zasiedlanej przez rożeńca w przeszłości, obecnie może gniazdować od kilku do kilkunastu par. Podobnie w dolinie Warty w Konińskim w latach 70. gniazdowało ok. 50–100 p., w połowie lat 80.

10–20 p., a współcześnie gniazdują pojedyncze pary i to nie co roku. Utrzymanie powyższego trendu może doprowadzić do całkowitego wyginięcia gatunku w Polsce.

Podczas wędrówek rożeńca są spotykane zazwyczaj w małych stadach. Stada do kilkuset osobników obserwuje się głównie w szerokim pasie pojezierzy, a zwłaszcza podczas wiosennych wezbrań wód rzecznych na śródląkowych rozlewiskach w najmniej przekształconych pradolinach (rejon współczesnych łęgówisk).

Z terenu Polski brak jest informacji o istnieniu znaczących pierzowisk rożeńców.

Spotkania zimowe dotyczą pojedynczych osobników.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk łęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk w wyniku zmniejszania się powierzchni ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk w dolinach rzecznych na rzecz pól uprawnych. Część przesuszonych, otwartych łąk została porzucona przez użytkowników z powodów ekonomicznych i podlega zarastaniu wysoką roślinnością w wyniku sukcesji;
- utrata siedlisk w wyniku osuszania torfowisk i niecek jeziornych;
- presja ze strony drapieżników, szczególnie niepokojąca jest wzrost liczebności norki amerykańskiej. Choć wpływ tego czynnika nie został dotychczas w sposób wiarygodny określony, w najbliższym czasie może okazać się kluczowy dla funkcjonowania populacji omawianego gatunku, jak i wielu innych gatunków budujących gniazda na ziemi;
- wzmożona turystyka (również kwalifikowana turystyka ekologiczna) oraz nadmierny i niekontrolowany rozwój infrastruktury w sąsiedztwie łęgówisk gatunku (dotyczy części jezior).

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;

- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych, zachować okresowo wypełnione wodą obniżenia i starorzecza;
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych na obszarach pozadolinnych;
- na polderach zastąpić przepompownie odwadniające przepompowniami odwadniająco-nawadniającymi (dotyczy niektórych rzek niżowych, a szczególnie Warty Środkowej);
- ograniczyć pewne formy antropopresji (turystyka i rekreacja) na obszary łąkowe oraz na obszary przyjeziorne i przyzalewowe;
- protegować ekstensywne rolnictwo, zwłaszcza użytkowanie łąk i pastwisk; wprowadzić ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk również na łęgowskich objętych ochroną przestrzenną (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody); podejmować karczowanie roślinności krzewiastej i drzewiastej na obszarach łąkowych.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji łęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces łęgowy w zależności od siedliska;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji łęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji łęgowej w miejscach jej najliczniejszego występowania. Liczenie ptaków winno odbywać się na stałych, reprezentatywnych powierzchniach krajobrazowych, rzędu kilku km². Metodyka do opracowania;
- ocena trendów liczebności populacji wędrującej przez Polskę. Metodyka do opracowania;
- rejestracja krajowych pierzowisk. Ocena trendów populacji pierzającej się w Polsce. Metodyka do opracowania.

Bibliografia

- BAUER H. G., BERTHOLD P. 1996. Die Brutvögel Mitteleuropas, Bestand und Gefährdung. Wiesbaden, 715 s.
- BAUER K.M., GLUTZ v. BLOTZHEIM U. N. 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 2/ I. *Anseriformes*. Frankfurt a. Main, 535 s.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia Faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Oxford, 722 s.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 525 s.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.) 2001. Polska Czerwona Księga Zwierząt. Kręgowce. Warszawa, 449 s.
- GRIMMET P. F. A., JONES T. A. 1989. Important Bird Areas in Europe. International Council for Bird Preservation. Technical Publication No. 9, Cambridge, 888 s.
- GROMADZKI M., DYRCZ A., GŁOWACIŃSKI Z., WIELOCH M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Gdańsk, 403 s.
- HEATH M. F., EVANS M. I. (red.) 2000. Important Bird Areas in Europe: Priority sites for conservation. Vol. 1. BirdLife Conservation Series No. 8. Cambridge, 866 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- KOLBE H. 1972. Die Entenvögel der Welt. Radebeul, 515 s.
- KROGULEC J. (red.) 1998. Ptaki łąk i mokradł Polski: stan populacji, zagrożenia i perspektywy ochrony. Warszawa, 351 s.
- MADGE S., BURN H. 1992. Wildfowl. An identification guide to the ducks, geese and swans of the world. London, 298 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge, 600 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Aleksander Winiecki